

تحلیل مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی تأثیرگذار بر همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه

هادی علی پور

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. hadialipoor48@gmail.com

سید عباس احمدی*

استادیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. abbas_ahmadi@ut.ac.ir

ریباز قربانی نژاد

استادیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. rebazghorbani@gmail.com

چکیده

هدف: هدف از انجام این تحقیق تبیین این مسئله است که چگونه موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقتصادی شیعیان می‌تواند بر همگرایی آنان در منطقه خاورمیانه تأثیرگذار باشد. به این ترتیب بر تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه متمرکز است.

روش: این پژوهش از نوع مطالعات توصیفی، تحلیلی است و داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز به روش کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی گردآوری شده است.

یافته‌ها: یافته‌های میدانی پژوهش حاکی از آن است که مؤلفه‌هایی نظیر عزم مشترک نیروی‌های شیعی برای مقابله با جریان‌های تکفیری و سلفی، تبلیغات فرهنگی کارآمد، برجسته‌سازی اشتراکات فرق شیعه، وجود ذخایر انرژی (نفت و گاز) در کشورهای منطقه، شکل‌گیری اتحادیه‌های اقتصادی، پشتوانه فرهنگی و تمدنی غنی، برخورداری از قلمرو سرزمینی مطلوب، پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت شیعی در ایران، آیین‌ها و مناسک مذهبی مانند مجالس عزاداری و راهپیمایی اربعین، ارتقای جایگاه شیعیان در ساختار حکومت‌های منطقه و تأکید بر اشتراکات مذهبی وحدت‌آفرین از مهم‌ترین عوامل همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه است.

نتیجه‌گیری: نتایج تحقیق حاکی از آن است که از یک‌طرف بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه زندگی می‌کنند و ویژگی جمعیتی و جغرافیایی منحصربه‌فردی دارند. از طرفی دیگر مؤلفه‌های وحدت‌آفرین متعددی در اختیار دارند؛ بنابراین، می‌توانند به همگرایی دست‌یافته و موقعیت ژئوپلیتیک خود را در منطقه و جهان ارتقا دهند.

واژگان کلیدی: جهان اسلام، همگرایی، شیعه، منطقه، خاورمیانه، ژئوپلیتیک.

Analysis of Geopolitical Components Affecting Shi'a Convergence in the Middle East

Hadi Alipoor

Ph.D. Student of Political Geography, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University Science and Research Branch, Tehran, Iran. hadialipoor48@gmail.com

Seyed Abbas Ahmadi*

Assistant Professor of Political Geography, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. abbas_ahmadi@ut.ac.ir.

Ribaz Ghorbani Nejad

Assistant Professor of Political Geography, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University Science and Research Branch, Tehran, Iran. rebazghorbani@gmail.com

Abstract

Objective: The purpose of this research is to explain how the geographical location and economic status of the Shiites can affect their convergence in the Middle East. Thus, the analysis of the components that affect the Shi'a convergence in the Middle East region is focused.

Method: This research is a descriptive and analytical study. Data and information are required by library method and field research.

Results: The field findings of the research indicate that that components such as Shiite forces' common determination to counteract the takfiri and Salafi currents, efficient cultural propaganda, highlighting shared Shiite differences, the existence of energy reserves (oil and gas) in the countries of the region, the formation of economic unions, rich cultural and civilized backing, the rich civilization, the enjoyment of the desirable territory, the victory of the Islamic Revolution and the establishment of the Shi'a rule in Iran, religious rites and rituals such as the mourning and marching ceremonies, the promotion of the status of Shiites in the structure of the regional governments, and the emphasis on shared religious Unitarianism are among the most important factors of Shia's convergence in the Middle East region.

Conclusion: The results of the research indicate that most of the Shiites live in the Middle East region and have unique demographic and geographic characteristics. On the other hand, there are many unifying entities; so they can achieve convergence and promote their geopolitical position in the region and the world.

Key words: Islamic World, Convergence, Shiite, Region, Middle East, Geopolitics.

مقدمه

همگرایی سیاسی فرآیندی است که طی آن واحدهای سیاسی به‌طور داوطلبانه از اعمال اقتدار تام خویش برای رسیدن به هدف‌های مشترک صرف‌نظر کرده، از یک قدرت فوق‌ملّی پیروی می‌کنند. با توجه به مفهوم همگرایی در مناطق مختلف جهان ملتها و اقوام گوناگونی که در کنار هم در یک منطقه زندگی می‌کنند دارای کنش و واکنش‌های متقابل هستند که خود را در قالب همگرایی نشان می‌دهد، شاهد مثال این مفهوم شیعیان خاورمیانه می‌باشند (احمدی و حسینی نصرآبادی، ۱۳۹۵: ۱۸). بدون شک دین و مذهب به‌عنوان یکی از ارکان اصلی هر مجموعه انسانی نقش تعیین‌کننده‌ای در دگرگونی، بالندگی و تنوع‌بخشی به فرهنگ و تمدن گروه‌های انسانی داشته‌اند و دین اسلام و مذاهب گوناگون آن نیز از این اصل کلی مبرا نیستند. همچنین یکی از عوامل همگونی و تجانس ملتها دین و مذهب است. یکی از مذاهب اصلی دین اسلام، مذهب شیعه است. شیعیان همواره از یک سو بر اساس اندیشه‌های بنیادین تشیع در مورد حکومت اسلامی در دوره غیبت و سنت عزلت‌گرایانه سیاسی مرجعیت شیعه در تاریخ و از سوی دیگر به دلیل جایگاه آنان به‌عنوان اقلیتی در جهان اسلام، مشارکت سیاسی محدودی در ساختار حکومت جوامع اسلامی در کشورهای خاورمیانه داشته‌اند؛ بنابراین، با توجه به هویت فردی و غیرسیاسی شیعیان، همواره سیاست‌های تبعیض‌آمیزی از سوی حکومت‌های استبدادی دولت‌های عربی بر آنان تحمیل شده است.

خودآگاهی شیعی و احیای مکتب سیاسی شیعه در جهان اسلام و تلاش آن برای کسب عدالت اجتماعی و سیاسی در دوره‌های مختلفی از تاریخ اسلام در قالب جنبش‌ها و قیام‌های اجتماعی در کشورهای اسلامی وجود داشته است، زیرا شیعیان از یک سو با دارا بودن آموزه‌های آیینی و تحت تأثیر نهضت امام حسین (ع) و اسطوره‌های خود از انگیزه‌های انقلابی و عدالت‌گرایانه برخوردار بوده‌اند و از سوی دیگر به دلیل شرایط تبعیض‌آمیز سیاسی-اجتماعی در ساختار قدرت این کشورها، زمینه‌های بازتولید هویت جمعی آنان و تحول‌خواهی برای تغییر شرایط موجود به وضعیت مطلوب در میان آنان وجود دارد. بر این اساس، هویت‌یابی شیعه ناشی از قابلیت‌های بالقوه فرهنگی، سیاسی و ایدئولوژیک آنان شکل می‌گیرد. امروزه شیعه به یک موضوع ژئوپلیتیک تبدیل شده است، زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است. علی‌رغم جمعیت فراوان شیعیان و توانمندی ژئواکونومیک بالای مناطق محل استقرار این گروه مذهبی، آن‌ها در مناسبات سیاسی و موقعیت‌های اجتماعی نقش چندانی ندارند و جزء در کشور ایران، در دیگر کشورهای منطقه به‌عنوان اقلیت محسوب شده و از بسیاری از امتیازات محروم می‌باشند. برآورد توانمندی‌های ژئوپلیتیک تشیع در خاورمیانه و شناسایی مؤلفه‌های ایجاد همگرایی در بین شیعیان می‌تواند از موضوعات مهم در جغرافیای سیاسی تلقی گردد.

نقش‌آفرینی مذهب در سیاست و پیوند خوردن با مفهوم قدرت، تنها امری مربوط به زمان حال و مذهب شیعه نیست. مذهب در گذشته نیز یکی از عوامل مؤثر در جداسازی مرزهای جغرافیایی بود. در قرن بیستم نیز کمابیش نقش‌آفرینی عوامل مذهبی در پدیده‌های سیاسی و تصمیم‌گیری‌های ناشی از آن تداوم داشته است. در حال حاضر ثبات سیاسی برخی از کشورها تا حد زیادی در ارتباط با توزیع فضایی مذهب و زبان است. در حقیقت، مذهب و زبان، یکی از قوی‌ترین نیروهای مؤثر در کشورهای مستقل کنونی شمرده می‌شود (احمدی، واثق و جاسم‌نژاد، ۱۳۹۱، ۶۸). شیعیان یکی از پراکنده‌ترین مذاهب حال حاضر جهان هستند، پراکندگی شیعیان هم از نظر تاریخی و هم از نظر دلالت‌های فرهنگی و سیاسی آن‌ها از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است (ضرغامی، شوشتری و انصاری‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۶۵). از نظر جغرافیایی بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه حضور دارند. حدود ۷۰ درصد از ذخایر نفتی جهان در این منطقه است و این نشان‌دهنده موقعیت ژئوپلیتیک شیعیان در منطقه است. همچنین از نظر جغرافیایی بیشترین گسترش شیعه در قاره آسیا در کشورهایی مثل ایران ۹۰ درصد، عراق ۶۰ درصد، بحرین ۷۰ درصد، آذربایجان ۸۰ درصد، عربستان سعودی ۱۰ درصد، ترکیه، پاکستان، افغانستان ۲۰ درصد، امارات متحده عربی ۱۵ درصد، کویت ۲۰ درصد، قطر ۲۰ درصد و عمان ۱۰ درصد است (حافظ‌نیا و احمدی، ۱۳۸۸: ۸۲).

شیعیان جهان با توجه به اینکه از لحاظ موقعیت جغرافیایی و ذخایر و منابع دارای پتانسیل‌های بسیاری هستند و می‌توانند از این امکانات برای افزودن قدرت خود در عرصه بین‌الملل استفاده کنند و به‌عنوان بازیگر تأثیرگذار در کنار سایر قدرت‌های جهان قرار گیرند که این مهم با تکیه بر عوامل و عناصر همگرایی از یک سو و شناخت و البته جلوگیری از تأثیر عوامل و عناصر واگرایی در روابط با یکدیگر از سوی دیگر محقق می‌شود (اعظمی، محمدزاده، ورزدار و ناد، ۱۳۹۱: ۱۸۲). شیعیان که بخش عمده‌ای از جمعیت منطقه خاورمیانه را در اختیار دارند، در بیشتر حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از جایگاه مطلوبی برخوردار نیستند. بر این اساس، با آگاهی روزافزون آنان از موقعیت خویش و افزایش سطح تحصیلات و گسترش فناوری ارتباطات، به‌تدریج آنان نیز به خودآگاهی جمعی رسیده‌اند (کاوایی‌راد و عباس‌پور گماری، ۱۳۹۴: ۱۲۹). که پیامد آن می‌تواند تحقق همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه باشد؛ بنابراین، با توجه به اهمیت موضوع، نگارنده با فرض: «موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقتصادی می‌تواند بر همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه تأثیرگذار باشد» درصدد تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه برآمده است.

پیشینه تحقیق

احمدی، واثق و جاسم نژاد (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «ژئوپلیتیک شیعه و ارتقای جایگاه ایران در خاورمیانه پس از انقلاب اسلامی» بیان می‌کند که با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و رخداد‌های پس از آنکه بیشتر متأثر از پیروزی انقلاب بودند، تشیع به یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار

دنیاى ژئوپلیتیک تبدیل شد. تشکیل یک حکومت شیعی با رهبری علمای دینی در کشورى بزرگ و با اکثریت شیعه، هرگز در گذشته روی نداده بود. به این ترتیب، انقلاب ایران کانون توجهی برای زنده کردن و رواج هویت دینی شیعیان و حتی در نگاهی کلی تر، هویت دینی مسلمانان پدید آورد و تشیع و اسلام را در قلب حوادث و اخبار جهانی قرار داد، نتایج پژوهشگران از این تحقیق نشان داد که با وقوع انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیکی شدن تشیع، موقعیت و جایگاه ایران به ویژه از دیدگاه سیاسی، اجتماعی، رسانه‌ای، آموزشی و فرهنگی در منطقه ارتقا یافته و این کشور توانسته است اثرگذاری و نقش آفرینی بهتری نسبت به گذشته داشته باشد.

اعظمی، زرقانی و حیدری (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مدل نقش همگرایی ملی به عنوان مبنای همگرایی منطقه‌ای در جهان اسلام مطالعه موردی: خاورمیانه» بیان می‌کند که در تحلیل‌های ژئوپلیتیکی تشخیص و بررسی نیروهایی که به همگرایی جوامع سیاسی در سطوح ملی و فراملی کمک می‌کنند از اهمیت محوری و کم‌نظیری برخوردار است. امروزه در ادبیات ژئوپلیتیک از سطوح مختلف همگرایی، همگرایی ملی، همگرایی قومیتی، همگرایی منطقه‌ای و جهانی نام برده می‌شود که این امر نشان از طیفی بودن این فرایند از سجام بخش است که کانون مکانی شکل‌گیری آن درون مرزهای سیاسی یک کشور به علت درک عموم شهروندان با مذاهب قومیت‌ها و ... مختلف شکل گرفته است و به سطح منطقه‌ای گسترش می‌یابد.

معروف (۱۳۹۲) در مقاله «ویژگی‌های جغرافیایی قلمروهای شیعی (هلال شیعی)» بیان می‌کند که هلال شیعی را عبدالله دوم، پادشاه اردن، عنوان شده و در خلال آن به قدرت گرفتن شیعیان در منطقه را مطرح کرده است. جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با اعمال نفوذ در بین شیعیان عراق تحولات ژئوپلیتیک خاورمیانه را هدایت کرده و منافع غرب و رژیم صهیونیستی را در منطقه تغییر دهد.

شیخ سلمان ظاهر (۱۴۲۲) در کتابی با عنوان «تاریخ شیعه، سیاسی - فرهنگی - دینی» معتقد است که سیاست شیعی بر مبنای مبارزه با سیاست اموی و عباسی و تحت پوشش کتمان و تقیه استوار گردیده است. از جمله جهادهای سیاسی مخفی در زمان این دو دولت تحت پوشش کتمان و تقیه بود. نویسنده در ذکر اسباب و لوازم تفکر شیعی، ابتدا به موضوع خلافت پرداخته است. شیعه، معتقد است که به ادله کتاب و حدیث، خلافت منحصر در علی (ع) و فرزندان او است. البته شیعه از روی اختیار یا اکراه، بر اطاعت از خلفای سه‌گانه همانند امامشان سکوت اختیار کردند. از جمله مهم‌ترین سبب‌هایی که تفکر شیعی به صورت حرکتی منظم در آن ظهور دارد، واقعه عاشورا و شهادت امام حسین (ع) است.

علامه طباطبایی (۱۹۹۹) در کتابی با عنوان «شیعه در اسلام» به پیدایش این مذهب، فرقه‌های مختلف شیعه؛ همچون زیدیه، اسماعیلیه و اثناعشری، موارد اختلاف دیدگاه فی‌مابین زیدیه و اسماعیلیه از یک سو و شیعه اثناعشری از سوی دیگر و نیز ارائه تاریخچه‌ای مختصر از شیعه پرداخته

است. وی در ادامه اندیشه دینی از دیدگاه اسلام و راه‌هایی که اسلام برای دستیابی به اندیشه دینی فراروی افراد قرار داده است و دیدگاه شیعه اثناعشری در مورد اصول دین؛ همچون توحید حق تعالی و نیز صفات خداوند، قضا و قدر، اراده و اختیار، نبوت و شناخت نبی (ص)، وحی، معاد و امامت را بیان کرده است.

علی لاغا (۱۴۳۵) در مقاله‌ای با عنوان «چالش‌های سیاسی و نقش آن‌ها در بحران روابط بین صاحبان دکتربین اسلامی معاصر» با بیان وجود اختلاف نظر بین مذاهب اسلامی می‌گوید که امروز با توجه به اختلافات مذهبی در اسلام، اغراق آمیز نیست که بگوییم انگار برای هر مسلمان است دو نسخه کتاب قرآن وجود دارد و این وضع همچنان رو به وخامت قرار دارد. وی در ادامه می‌افزاید تمرکز بر اختلافات سبب ناتوانی جهان اسلام برای مقابله با چالش‌های سیاسی، از جمله در رابطه با عوامل اقتصادی و اجتماعی شده که به وضعیت خطرناکی منجر شده است.

ماری لومی (۲۰۰۸) در مقاله‌ای با عنوان «مذاهب هویت‌بخش یا ژئوپلیتیک؟ شیعه و سنی در منطقه خاورمیانه» بیان می‌کند که شیعیان در تاریخ اسلام عملاً همیشه مورد ستم واقع شده‌اند. شیعیان از منظر رژیم‌های کشورهای عربی خاورمیانه به‌عنوان تهدید بالقوه در موقعیت ژئوپلیتیک جدید و چشم‌انداز رژیم‌های عرب سنی، در کشورهایی مانند لبنان، عربستان سعودی، یمن و تا حدودی اردن که جمعیت شیعه در اقلیت قرار دارد و نیز کشورهای دیگری که اکثر جمعیت آن‌ها شیعه هستند محسوب می‌شود. تحولات عراق و وضعیت منطقه‌ای و سیاست خارجی ایران، تا حد زیادی آینده روابط شیعه و سنی را در کشورهای خاورمیانه تعیین می‌کند. در سطح منطقه‌ای، کشورهای عربی تحت حکومت سنی و به‌ویژه عربستان سعودی به‌طور فزاینده‌ای در رقابت برای کسب قدرت منطقه‌ای به چالش کشیده می‌شوند. منطقه‌ای که به‌طور سنتی توسط بغداد، دمشق و قاهره اداره می‌شود، سرنوشت خود را در اختیار واشنگتن، تل‌آویو و تهران قرار می‌دهد.

سالوخ^۲ (۲۰۱۳) در مقاله‌ای با عنوان «شورش‌های عرب و ژئوپلیتیک خاورمیانه» بیان می‌کند که با تشویق و حمایت ایالات متحده، ریاض نقش رهبری خود را در راستای تعادل و معکوس شدن نفوذ تهران در هر سه پایگاه اصلی به دست آورد. از طرفی کشورهای معتدل عربی شامل مصر، اردن، دولت فلسطین، تونس، مراکش، یمن، بحرین و امارات متحده عربی به‌طور ضمنی از سوی اسرائیل پشتیبانی می‌شوند. از سوی دیگر، تهران تلاش کرد تا از موضع ژئوپلیتیک جدید خود در اتحاد با سوریه، حزب‌الله، حماس و جهاد اسلامی، در «محور مقاومت» که از سوی روسیه حمایت می‌شود را تقویت کند. ریاض فرقه‌گرایی را به‌عنوان ابزاری در پیش گرفت تا از کشورهای همسایه با سیاست خارجی خود در حاشیه خلیج فارس در برابر ایران حمایت کند.

1. Mari Luomi., Sectarian Identities or Geopolitics? The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East

2. Bassel F Salloukh, The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East

مبانی نظری

همگرایی^۱

همگرایی عبارت است از فرایندی که طی آن ملت‌ها از توانایی و تمایل خویش نسبت به تدبیر مستقل سیاست خارجی و سیاست‌های اساسی خود صرف‌نظر کرده و در عوض در پی تصمیم‌گیری مشترک یا تفویض روند تصمیم‌گیری به سازمان‌های ناظر جدیدی هستند، همگرایی، به معنی ترکیب و ادغام شدن اجزا در یک کل است. همگرایی هم در درون یک کشور معنی می‌دهد و هم در یک منطقه در میان شماری از کشورها. در اغلب موارد از همگرایی به‌عنوان شیوه‌ای برای حل و فصل درگیری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی یاد شده است؛ بنابراین، فرایندی است که دولت‌ها یا واحدهای سیاسی مجزا از هم به‌طور داوطلبانه و آگاهانه از قسمتی از اقتدار خود و اعمال آن جهت دستیابی به اهداف مشترکشان صرف‌نظر کرده و از یک قدرت مافوق ملی تبعیت کنند (مختاری‌هشی، مرادی و ناصرالاسلامی، ۱۳۹۵، ص. ۳۱۹). همگرایی به لحاظ مفهومی عبارت است از تقریب و نزدیک شدن افراد به سمت نقطه‌ای مشخص که معمولاً به‌عنوان هدف مشترک آنان ساخته می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۳۷۳). همگرایی در چهارچوب فرهنگ علوم سیاسی به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن، جوامع از خواست و قدرت هدایت مستقل سیاست‌های عمده و اساسی خود چشم می‌پوشند و سعی می‌کنند به تصمیمات مشترک و هماهنگ دست پیدا کنند (اسمیت^۲، ۱۹۹۲: ۳۴). همگرایی میان کشورها و دولت‌ها ناشی از جبر و اضطرار نیست، بلکه محصول ویژگی‌های مشابه و اراده همگن جهت پیوستگی بر اساس آن ویژگی‌هاست (صفوی، ۱۳۸۷، ص. ۱۵۱). همگرایی یکی از نظریه‌های نسبتاً جدید در عرصه مطالعات روابط بین‌الملل به شمار می‌رود و عملاً بعد از جنگ جهانی دوم بود که برای تجزیه و تحلیل سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی استفاده شد. نظریه همگرایی محصول تفکر و بینش گروه‌هایی بود که تعدد واحدهای سیاسی و حاکمیت ملی دولت‌ها را سبب بروز جنگ‌ها می‌دانستند (ولایتی و سعید محمدی، ۱۳۸۹: ۱۵۲).

منطقه^۳

مفهوم «منطقه» از واژه لاتین Region ناشی شده است که به معنای هدایت است. این واژه همچنین از فعل لاتین regio ناشی شده که به معنای اداره کردن و حکومت کردن است. متعاقباً مفهوم منطقه اغلب برای مشخص کردن مرز یا معین کردن فضا به کار رفته است (صرافی و شریف‌زادگان و نجاتی، ۱۳۹۵: ۳). واژه یا اصطلاح منطقه در جغرافیای سیاسی به گونه تصادفی استفاده نمی‌شود و به یک فضای جغرافیایی که از یک سلسله پدیده‌های مشابه و عوامل پیونددهنده اجزای تشکیل‌دهنده آن محیط برخوردار باشد هم از نظر محیط فیزیکی و هم از دید محیط انسانی منطقه گفته می‌شود. بری بوزان نظریه‌پرداز جهانی در کتاب مردم، حکومت و ترس منطقه را از دیدگاه امنیتی عبارت از گروهی

1. Convergence
2. Smith
3. region

از کشورها می‌داند که نگرانی‌های اولیه امنیتی آن‌ها در ارتباط و نزدیک با هم است و امنیت ملی هر یک از آن‌ها جدا از امنیت ملی آن دیگری قابل تصور نیست. (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۹۶). مشخصه منطقه داشتن خصلت و خصوصیتی است مبتنی بر مکان و اساساً واژه‌ای دال بر جغرافیا است (بلندیان و ناصری، ۱۳۹۳: ۳۰۵).

شیعه

در لغت به معنی پیرو، اما در اصطلاح به پیروان و خاندان امام اول شیعیان گفته می‌شود (زین‌العابدین و خیرخواه، ۱۳۹۳: ۳). شیعه در لغت به معنی انصار و اتباع است، ولی در اصطلاح به دوستداران علی (ع) و اهل‌بیتش اطلاق می‌شود (فیاض، ۱۳۸۲: ۱۷). ریشه واژه شیعه، از مشایعت به معنی اطاعت و پیروی کردن است این واژه اختصاصاً در مورد افرادی به کار می‌رود که پیرو امیرالمؤمنین و فرزندان آن حضرت هستند و به امامت آن‌ها اعتقاد کامل دارند (عزتی، ۱۳۷۸: ۱۸۵).

سیاست شیعی بر مبنای مبارزه با سیاست اموی و عباسی و تحت پوشش کتمان و تقیه استوار گردیده است. از جمله جهادهای سیاسی مخفی در زمان این دو دولت تحت پوشش کتمان و تقیه بود. نویسنده در ذکر اسباب و لوازم تفکر شیعی، ابتدا به موضوع خلافت پرداخته است. شیعه، معتقد است که به ادله کتاب و حدیث، خلافت منحصر در علی (ع) و فرزندان اوست. البته شیعه از روی اختیار یا اکراه، بر اطاعت از خلفای سه‌گانه همانند امامشان سکوت اختیار کردند. از جمله مهم‌ترین سبب‌هایی که تفکر شیعی به صورت حرکتی منظم در آن ظهور دارد، واقعه عاشورا و شهادت امام حسین (ع) است (ظاهر، ۱۴۲۲: ۵۶). در حال حاضر جمعیت مسلمانان جهان به بیش از یک میلیارد نفر رسیده است و بر اساس آماري که از منابع گوناگون ارائه گردیده شیعیان دست‌کم حدود بیست درصد از این جمعیت را تشکیل می‌دهند و مذهب تشیع در مناسبات اجتماعی و اقتصادی کشورها تأثیرگذار است (نصرتی و بازدار، ۱۳۹۴: ۱۳). شیعیان در تاریخ اسلام عملاً همیشه مورد ستم واقع شده‌اند. شیعیان از منظر رژیم‌های کشورهای عربی خاورمیانه به‌عنوان تهدید بالقوه در موقعیت ژئوپلیتیک جدید و چشم‌انداز رژیم‌های عرب سنی، در کشورهایمانند لبنان، عربستان سعودی، یمن و تا حدودی اردن که جمعیت شیعه در اقلیت قرار دارد و نیز کشورهایی که اکثر جمعیت آن‌ها شیعه هستند محسوب می‌شود. تحولات عراق و وضعیت منطقه‌ای و سیاست خارجی ایران، تا حد زیادی آینده روابط شیعه و سنی را در کشورهای خاورمیانه تعیین می‌کند. در سطح منطقه‌ای، کشورهای عربی تحت حکومت سنی و به‌ویژه عربستان سعودی به‌طور فزاینده‌ای در رقابت برای کسب قدرت منطقه‌ای به چالش کشیده می‌شوند. منطقه‌ای که به‌طور سنتی توسط بغداد، دمشق و قاهره اداره می‌شود، سرنوشت خود را در اختیار واشنگتن، تل‌آویو و تهران قرار می‌دهد (لومی، ۲۰۰۸: ۴).

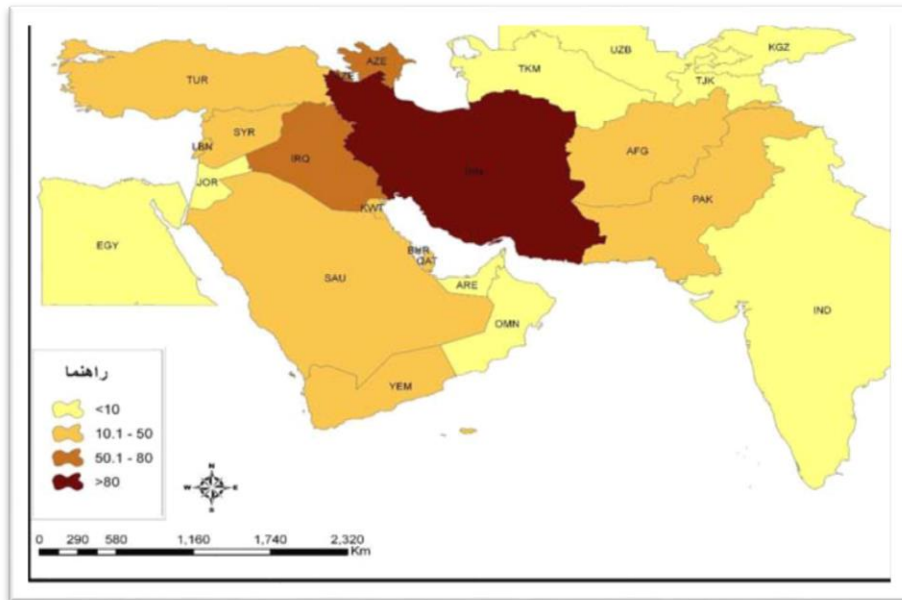
جدول ۱. فرقه‌های مختلف شیعه و مشخصات آن‌ها	
علوی‌ها	به آن‌ها قزلباش نیز گفته می‌شود، شیعیان دوازده‌امامی فاقد روحانیت هستند، عمدتاً در ترکیه زندگی می‌کنند یا به صورت مهاجران ترک در اروپا پراکنده‌اند.
علوی‌ها	به آن‌ها نصیری یا انصاریه نیز می‌گویند، شاخه‌ای از شیعه دوازده‌امامی فاقد روحانیت هستند که در سوریه و شمال لبنان زندگی می‌کنند.
بکتاشی‌ها	فرقه‌ای از شیعه دوازده‌امامی هستند که در ترکیه و آلبانی زندگی می‌کنند
دروازها	شاخه‌ای از اسماعیلیان هستند که در لبنان، اسرائیل و سوریه زندگی می‌کنند.
دوازده‌امامی	خانواده بزرگ تشیع است که اعتقاد به دوازده امام سنگ بنای آن را تشکیل می‌دهد. پیروان این مذهب در ایران، عراق، لبنان، کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس، هند، پاکستان، ترکیه، آذربایجان و افغانستان زندگی می‌کنند و تقریباً ۴۸ درصد از مجموع شیعیان را تشکیل می‌دهند. از این جوامع بزرگ شیعی برخی مانند ایران دارای یک روحانیت سازمان یافته‌اند و برخی دیگر مانند افغانستان و ترکیه فاقد آن هستند.
هزاره‌ها	ریشه این شیعیان دوازده‌امامی که در قلب افغانستان زندگی می‌کنند، به مغول‌ها می‌رسد.
اسماعیلیان	از خانواده شیعیان هفت‌امامی هستند که خود به شاخه‌های دروز، مستعلی‌ها (یمن و هند) و نزاری‌ها تقسیم شده‌اند. نزاری‌ها که رهبری آقاخان را پذیرفته‌اند و امروزه در هند، پاکستان، تاجیکستان، سوریه و آفریقای شرقی زندگی می‌کنند.
متولی‌ها	نامی است که در لبنان به شیعیان دوازده‌امامی داده می‌شود.
هفت‌امامی‌ها	این اصطلاح بعد از دومین انشعاب در تشیع به وجود آمد و منظور آن است که گروهی از شیعیان تنها به هفت امام اول شیعه اعتقاد دارند.
زیدیه	یادآور اولین انشعاب در تشیع است. پیروان زیدیه به پنج امام اول شیعه معتقدند و اکنون در یمن زندگی می‌کنند.

منبع: (پیشگامی‌فرد، اعظمی، مهکویی و رسولی‌پور، ۱۳۹۱، ۴۱)

موقعیت شیعیان

جهان تشیع امروزه یک خط سیر مهمی را از لحاظ جغرافیایی شامل می‌شود که در واقع از شرق کشور چین و هندوستان شروع شده و بعد از رسیدن به ایران، از طریق عراق و خلیج فارس به سوریه و لبنان می‌رسد. از نظر تاریخی شیعه از مدینه به عراق و از عراق به سرزمین‌های دیگر عربی و غیرعربی از جمله کشور ایران مهاجرت کردند. بخش‌های زیادی از شامات، لبنان، حلب، یمن و مصر به تشیع گرویدند. از کهن‌ترین مناطق شیعه‌نشین عربی می‌توان به حاشیه جنوبی خلیج فارس، مناطق شرقی عربستان و بحرین اشاره کرد. در ایران نیز شیعیان توانستند پایگاه مستحکمی ایجاد کنند. تشیع از طریق ایران به شبه‌قاره هند و افغانستان انتقال یافت (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷، ص. ۱۹۳). از نظر جغرافیایی و سرزمینی، پراکندگی شیعیان از ارزش و اهمیت زیادی برخوردار است. محل سکونت اکثر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس است. در این بین کشور ایران به‌عنوان کانون شیعه در جهان تلقی می‌گردد که جمعیت ۷۰ میلیونی آن بیش از ۴۰ درصد کل جمعیت شیعه در جهان است (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۱۳۵). در محدوده قلمرو سکونت شیعیان به علت پیوستگی جغرافیایی هر نوع حادثه‌ای به سرعت انتقال می‌یابد. قلمرو جغرافیایی شیعیان از لحاظ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره دارای توانمندی زیادی است. در سال‌های اخیر حوادثی چون وقوع انقلاب ایران، قدرت‌گیری شیعیان

در عراق، پیروزی حزب‌الله لبنان و جنبش‌های دموکراسی‌خواهی در خاورمیانه سبب تجدید حیات و قدرتمندی ژئوپلیتیک تشیع در صحنه سیاسی جهان گردیده است (زین‌العابدین و خیرخواه، ۱۳۹۳: ۵). اکثر شیعیان دنیا در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس ساکن هستند، در این منطقه کشوری که هم از نظر کل جمعیت و هم از نظر درصد بیشترین میزان را به خود اختصاص داده، ایران است. بر اساس بیشترین آمارها، ۹۰ درصد جمعیت ایران را شیعیان تشکیل می‌دهند که از این تعداد بیش از ۴۰ درصد از کل جمعیت شیعه جهان است. پس از ایران بیشتر شیعیان در کشورهای زندگی می‌کنند که عمدتاً در اطراف ایران هستند و بیشتر آن‌ها با ایران پیوستگی جغرافیایی (مرز خشکی یا آبی) دارند. بحرین، عراق، آذربایجان، عربستان سعودی، ترکیه، پاکستان، افغانستان، امارات عربی متحده، قطر و عمان از جمله این کشورها به شمار می‌آیند (احمدی، ۱۳۹۰: ۶۹).

نقشه ۱. پراکندگی شیعیان در جنوب غرب آسیا

منبع: (سایت سانا)

روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش از نوع مطالعات توصیفی، تحلیلی است و به روش کتابخانه‌ای انجام می‌پذیرد. اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای از طریق مراجعه به کتب، مجلات علمی و پژوهشی، مقالات و سایت‌های اینترنتی گردآوری شده است. مطالعات کتابخانه‌ای، به‌عنوان محور اصلی و اساسی در زمینه دسترسی به اطلاعات و منابع مورد نظر قرار گرفته است و سعی گردیده با فیش‌برداری از منابع مختلف و تأکید بر منابع مهم کتابخانه‌ای زمینه قوام‌یابی اطلاعات تحقیق بیشتر گردد. در تدوین مباحث نظری تحقیق، جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و بررسی اسنادی بوده که با مطالعه متون، مقالات،

کتاب، نقشه و پایگاه‌های اینترنتی با استفاده از روش فیش‌برداری حول محور موضوع مورد بحث جمع‌آوری گردیده است و در ادامه یافته‌های تحقیق از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه، از طریق نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل اطلاعات قرار خواهد گرفت.

جامعه آماری این پژوهش اساتید و کارشناسان، فارغ‌التحصیلان تحصیلات تکمیلی در رشته‌های جغرافیای سیاسی، متخصصین مسائل خاورمیانه و جنوب غرب آسیا می‌باشند. حجم نمونه این مقاله با توجه به مشخص شدن این حجم نمونه که از طریق فرمول کوکران به دست آمده، ۳۸۴ نفر است.

یافته‌های تحقیق

الف- یافته‌های استنباطی

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه عبارت‌اند از:

تحریم‌های بین‌المللی

تحریم، تدابیر قهرآمیزی است که توسط کشور یا گروهی از کشورها، علیه کشوری که به قوانین بین‌المللی تجاوز کرده یا از معیارهای اخلاقی مقبول تخطی کرده باشد، اعمال می‌شود. هدف تحریم‌کننده (یا کنندگان)، آن است که کشور متخلف را مجبور کند تا دست از اعمال خود بردارد یا حداقل برای پایان دادن به رفتار غیرقابل قبول خود پشت میز مذاکره بنشیند. تحریم امتناعی نظام‌یافته از برقراری روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی یا نظامی یک دولت یا گروهی خاص از دولت‌ها برای تنبیه یا ایجاد رفتار مورد قبول است. (مختاری‌هشی، ۱۳۹۴، ص. ۱۳۷). نمونه تأثیر تحریم‌های بین‌المللی بر همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه مواضع گروه‌های متعدد شیعی در قبال تحریم‌های امریکا علیه ایران است (سایت مهر نیوز).

اشتراکات فرق شیعه

فِرَق تشیع به شاخه‌های مختلف شیعیان می‌گویند که علی‌رغم باور به امامت بلافصل علی بن ابی‌طالب (ع)، در برخی باورهای دیگر از جمله شمار امامان معصوم با یکدیگر اختلاف دارند. امامیه، زیدیه و اسماعیلیه از مهم‌ترین فرقه‌های شیعی‌اند. برخی منابع کیسانیه و گروه‌های غلات را نیز به شیعه نسبت داده‌اند. پس از فرقه‌های مذکور، واقفیه و شیخیه از اهمیت بیشتری برخوردارند. برجسته‌سازی اشتراکات بین این فرقه‌ها و کمرنگ جلوه دادن اختلافات می‌تواند بر همگرایی شیعیان تأثیرگذار باشد (سایت ویکی شیعه).

وجود ذخایر انرژی در کشورهای منطقه

جایگاه و نقش استراتژیک خاورمیانه را با توجه به گفته‌های بوردیس فون لوهازن، بهتر می‌توان درک کرد. او اعتقاد دارد که این منطقه مرکز دنیای قدیم است، مرکزی که در آن منطقه خلیج فارس قرار دارد و به منزله مرکز شناخته می‌شود (نامی و محمد پور، ۱۳۸۷: ۳۰-۳۱). کشورهای این منطقه به‌ویژه در حوزه خلیج فارس تقریباً دو سوم ذخایر اثبات شده نفت و یک سوم گاز طبیعی جهان را در اختیار دارند. با اضافه کردن ذخایر برآوردشده دریای خزر نیز به این ارقام، درصد نسبی این ذخایر به

۷۰ درصد برای نفت و ۴۰ درصد برای گاز طبیعی می‌رسد (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۳۲۵). بدین ترتیب بی‌ضی انرژی خلیج - دریای خزر یکی از مهم‌ترین واقعیت‌های ژئواستراتژیک غرب خواهد بود که کشورهای غرب آسیا در اختیار خواهند داشت. چنانچه مناطق ژئواستراتژیک غرب آسیا را با منابع استراتژیک موجود در این منطقه در نظر بگیریم، جایگاه کشورهای منطقه نمود بیشتری خواهد داشت.

شکل‌گیری اتحادیه‌های اقتصادی

حدود ۱۵۰ سال پیش اکثریت مطلق علما، متفکران و سیاستمداران جهان اسلام یکی از عمده‌ترین راه‌های برون‌رفت از عقب‌ماندگی جهان اسلام را در اتحاد و یکپارچگی مسلمانان دیده‌اند. اگر اتحاد جهان اسلام را از طریق همکاری‌های مشترک اقتصاد بخصوص سرمایه‌گذاری مشترک مردمی (بخش خصوصی و دولتی) و ایجاد شبکه‌ها دنبال کنیم بهتر پاسخ می‌دهد. ایجاد راه‌آهن سراسری جهان اسلام از سنگال تا چین، ایجاد شبکه‌های حمل‌ونقل ریلی، راه‌آهن، هوایی، شبکه‌های لوله‌های نفت، گاز، آب، خطوط مخابراتی و غیره. سرمایه‌گذاری‌های مشترک در زمینه‌های نفت، پتروشیمی، معدن، آب‌و‌خاک، صنعت و گردشگری، هتل‌سازی در قالب اتحادیه‌های اقتصادی می‌تواند سبب تحقق همگرایی در جهان اسلام به‌ویژه در بین شیعیان گردد (پاپلی یزدی، ۱۳۹۵: ۱).

پشتوانه فرهنگی و تمدنی غنی

فرهنگ و تمدن اسلام مجموعه باورها و ارزش‌های اسلامی و نمود آن در پیشرفت علم و هنر و ظهور نهادهای اجتماعی و سیاسی در بین ملل و مردمی است که اسلام را به‌عنوان دین خود پذیرفتند. با پیدایش اسلام و انتشار سریع و گسترده آن در میان اقوام و ملل و جلب و جذب فرهنگ‌های گوناگون بشری بنای مستحکم و عظیمی از فرهنگ و تمدن انسان پایه‌گذاری شد که در ایجاد آن ملل و نژادهای مختلفی سهیم بودند. این ملل با ارزش‌ها و ملاک‌های نوین اسلامی موفق به ایجاد تمدنی شدند که بدان تمدن اسلامی گفته می‌شود. از این‌رو تمدن اسلامی تمدن یک ملت یا نژاد خاص نیست، بلکه مقصود، تمدن ملت‌های اسلامی است که عرب‌ها، ایرانیان، ترک‌ها و دیگران را شامل می‌شود (سایت اهل‌بیت). نظام ارزشی شیعه مفاهیمی چون استکبار ستیزی، ایثار، شهادت‌طلبی و عدالت‌خواهی را در بر می‌گیرد. مجموعه این رفتارهای سیاسی در نزد شیعیان گاهی در شکل بیگانه ستیزی یا مخالفت با حکومت‌ها ظاهر می‌شوند. نمادهای چون نهضت عاشورا، اعیاد مذهبی و مساجد هر کدام نقشی بی‌بدیل در برانگیختن احساسات و عواطف شیعیان ایفا می‌کند (سجادی، ۱۳۸۲: ۴۲۱). تکیه بر پشتوانه‌های فرهنگی و تمدنی اسلامی و آمیخته شدن آن با فرهنگ و تمدن غنی کشورهای شیعه‌نشین می‌تواند بر همگرایی شیعیان خاورمیانه مؤثر باشد.

برخورداری از قلمرو سرزمینی مطلوب

خاورمیانه با دسترسی به اقیانوس هند و تسلط بر تنگه‌های استراتژیک بسفر و داردانل، سوئز، باب‌المنندب و هرمز از موقعیت برجسته‌ای جهت تأثیرگذاری بر تحولات جهانی برخوردارند. در هارتلند

انرژی جهانی، تنگه هرمز که ایران را از شبه‌جزیره عربستان جدا کرده و با دریای فارس و خلیج عمان مرتبط می‌سازد به‌مثابه دروازه دریایی بخش اعظم ذخایر نفت جهان، از اهمیت استراتژیک برخوردار است (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۴۴). حضور حداکثری شیعیان در منطقه راهبردی و دارای توانمندی ژئواکونومی خلیج فارس بر منزلت ژئوپلیتیک تشیع بیش از پیش افزوده است. منطقه خلیج فارس در نظریه‌های ژئوپلیتیک گذشته جزء سرزمین‌های حاشیه‌ای به شمار می‌رفت، اما در نظریه‌های جدید خلیج فارس به سرزمین هارتلند، محور یا به گفته لوهازن به «مرکز مرکز» تبدیل شده است (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸: ۱۱۷).

ب- یافته‌های کمی

در این بخش ابتدا به بررسی ویژگی‌های عمومی پاسخ‌گویان پرداخته می‌شود، سپس نظرات پاسخ‌گویان پیرامون گویه‌های پرسشنامه تشریح می‌شود.

• برای بررسی وضعیت سنی پاسخ‌گویان، سه رده سنی زیر ۳۰ سال، ۳۰ تا ۴۰ سال و بالای ۴۰ سال مدنظر قرار گرفت؛ مطالعات میدانی حاکی از آن است که ۱۰ درصد از جامعه آماری زیر ۳۰ ساله، ۳۶ درصد ۳۰ تا ۴۰ ساله و ۵۴ درصد بالای ۴۰ سال هستند.

• همچنین بر اساس بررسی‌های صورت گرفته ۵۲ درصد از جامعه آماری دارای مدرک فوق‌لیسانس، ۳۰ درصد دانشجوی دکتری، ۱۲ درصد دکتری، ۴ درصد لیسانس و ۲ درصد بالای دکتری هستند.

• از منظر عنوان شغلی، مطالعات میدانی حاکی از آن است ۳۲ درصد از پاسخ‌گویان کارشناس، ۳۰ درصد دانشجو، ۲۸ درصد مدرس دانشگاه و ۱۰ درصد نیز مدیر می‌باشند.

جدول ۲. ویژگی‌های عمومی پاسخ‌گویان

وضعیت سنی					
شرح	زیر ۳۰ سال	۳۰ تا ۴۰ سال	بالای ۴۰ سال		
تعداد	۲۵	۹۰	۱۳۵		
درصد	۱۰	۳۶	۵۴		
میران تحصیلات					
شرح	فوق لیسانس	دانشجوی دکتری	دکتری	بالتر از دکتری	
تعداد	۱۳۰	۷۵	۳۰	۵	
درصد	۵۲	۳۰	۱۲	۲	
عنوان شغلی					
شرح	کارشناس	مدیر	دانشجو	مدرس دانشگاه	مشاور
تعداد	۸۰	۲۵	۷۵	۷۰	-
درصد	۳۲	۱۰	۳۰	۲۸	۰

جدول ۳. نظرات پاسخگویان پیرامون گویه‌های پرسشنامه

ردیف	گویه	تعداد	نسبت زیاد	نسبت کم	تا حدودی	بسیار کم
۱	عزم مشترک نیروی‌های شیعی برای مقابله با جریان‌های تکفیری و سلفی	۱۲۵	۱۰۵	۱۵	۵	-
		درصد	۴۲	۶	۲	-
۲	ایستادگی در مقابل خطر رژیم صهیونیستی	۴۵	۳۵	۱۰	۵۵	۱۰
		درصد	۱۴	۴۲	۲۲	۴
۳	اعمال تحریم‌های بین‌المللی	۴۰	۷۵	۹۰	۴۰	۵
		درصد	۱۶	۳۶	۱۶	۲
۴	تبلیغات فرهنگی کارآمد	۹۵	۱۰۵	۴۵	۵	-
		درصد	۳۸	۴۲	۱۸	۲
۵	برجسته‌سازی اشتراکات فرق شیعه	۷۰	۱۵۰	۲۰	۱۰	-
		درصد	۲۸	۶۰	۸	۴
۶	وجود ذخایر انرژی (نفت و گاز) در کشورهای منطقه	۵۰	۱۴۵	۴۰	-	۱۵
		درصد	۲۰	۵۸	۱۶	۶
۷	شکل‌گیری اتحادیه‌های اقتصادی	۱۰۰	۱۱۰	۲۵	۱۰	۵
		درصد	۴۰	۴۴	۱۰	۲
۸	وقوع ناآرامی‌های داخلی در کشورهای یمن و بحرین	۴۰	۷۵	۴۰	۶۵	۳۰
		درصد	۱۶	۳۰	۱۶	۱۲
۹	پشتوانه فرهنگی و تمدنی غنی	۷۵	۱۴۵	۱۵	۱۵	-
		درصد	۳۰	۵۸	۶	-
۱۰	برخورداری از قلمرو سرزمینی مطلوب	۱۱۵	۱۰۰	۳۵	۵	-
		درصد	۴۶	۴۰	۱۲	۲
۱۱	پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت شیعی در ایران	۱۳۵	۸۵	۲۵	-	۵
		درصد	۵۴	۳۴	۱۰	۲
۱۲	آیین‌ها و مناسک مذهبی مانند مجالس عزاداری و راهپیمایی اربعین	۷۰	۱۵۰	۲۵	۵	-
		درصد	۲۸	۶۰	۲	-
۱۳	ارتقای جایگاه شیعیان در ساختار حکومت‌های منطقه	۱۰۵	۱۲۵	۱۰	۱۰	-
		درصد	۴۲	۵۰	۴	-
۱۴	تأکید بر اشتراکات مذهبی وحدت‌آفرین	۸۰	۱۳۵	۳۰	۵	-
		درصد	۳۲	۵۴	۱۲	۲
۱۵	تأکید بر اشتراکات قومی و زبانی	۳۵	۱۲۵	۵۵	۲۵	۱۰
		درصد	۱۴	۵۰	۲۲	۴

جدول ۴. رتبه‌بندی گویه‌های همگرایی

رتبه	میانگین	گویه‌ها
۱	۱۰,۰۷	پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت شیعی در ایران
۲	۹,۸۹	عزم مشترک نیروی‌های شیعی برای مقابله با جریان‌های تکفیری و سلفی
۳	۹,۶۰	ارتقای جایگاه شیعیان در ساختار حکومت‌های منطقه
۴	۹,۵۹	برخورداری از قلمرو سرزمینی مطلوب
۵	۸,۹۴	شکل‌گیری اتحادیه‌های اقتصادی
۶	۸,۸۲	تأکید بر اشتراکات مذهبی وحدت‌آفرین
۷	۸,۷۵	تبلیغات فرهنگی کارآمد
۸	۸,۶۳	آیین‌ها و مناسک مذهبی مانند مجالس عزاداری و راهپیمایی اربعین
۹	۸,۵۹	برجسته‌سازی اشتراکات فرق شیعه
۱۰	۸,۴۳	پشتوانه فرهنگی و تمدنی غنی
۱۱	۷,۵۴	وجود ذخایر انرژی (نفت و گاز) در کشورهای منطقه
۱۲	۶,۰۱	تأکید بر اشتراکات قومی و زبانی
۱۳	۵,۴۵	اعمال تحریم‌های بین‌المللی
۱۴	۴,۹۴	وقوع ناآرامی‌های داخلی در کشورهای نظیر یمن و بحرین
۱۵	۴,۷۵	ایستادگی در مقابل خطر رژیم صهیونیستی

تجزیه و تحلیل یافته‌های کمی

- جریان سلفیه تأثیرات و پیامدهای عمیقی در دو حوزه افکار و رفتار برای جهان اسلام به همراه داشته است. در میان جریان‌های مختلف سلفی، جریان تکفیری بیش از سایرین با شیعه و سایر مذاهب اسلامی دشمنی می‌کند؛ بنابراین، یک عزم مشترک لازم است تا نیروی‌های شیعی در مقابل با جریان‌های تکفیری و سلفی بمانند و با شیعه‌هراسی مقابله کنند.
- یکی از اهداف رژیم صهیونیستی تجزیه و دخالت در کشورهای منطقه و هدف قرار دادن مواضع آن کشورهاست، یکی از موضوعاتی که کشورهای منطقه و شیعیان منطقه می‌توانند در جهت همگرایی اقدام کنند ایستادگی در مقابل خطر رژیم صهیونیستی و حذف مواضع آنان نسبت به کشورهای منطقه بخصوص شیعیان است. بیشتر جامعه آماری گزینه تا حدودی را انتخاب کرده‌اند و معتقدند ایستادگی در مقابل خطر رژیم صهیونیستی در حد متوسط موجب همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه است.
- از بین کشورهای شیعه‌نشین منطقه، ایران مورد تحریم‌های بین‌المللی قرار دارد، وجود تحریم‌ها در کشورهای منطقه بخصوص ایران زمینه را برای اقتصاد مقاومتی و همگرایی مردم فراهم کرده است، واردات و صادرات کشورهای شیعه‌نشین منطقه با یکدیگر نمونه‌ای از پشت کردن کشورهای شیعه در مقابل تحریم‌های بین‌المللی و همگرایی فی‌مابین خود است.

۴. امروزه یکی از تبلیغات در میان جوامع، تبلیغات شیعه‌هراسی است؛ بنابراین، در مقابل این شیعه‌هراسی، وظیفه شیعیان منطقه است تا در مقابل این تبلیغات ناکارآمد بایستند و دست به تبلیغات فرهنگی کارآمد در جهت همگرایی بزنند، نمونه بارز آن برگزاری همایش‌های شیعه، استفاده از رسانه و فضای مجازی، برگزاری عزاداری‌های و مراسم‌هایی چون اربعین و غیره است.
۵. فرقی تشیع، شاخه‌های مختلف شیعیان که علی‌رغم باور به امامت بلافصل علی بن ابی‌طالب (ع)، در برخی باورهای دیگر از جمله شمار امامان معصوم با یکدیگر اختلاف دارند. امامیه، زیدیه و اسماعیلیه از مهم‌ترین فرقه‌های شیعی‌اند. برخی منابع، کیسانیه و گروه‌های غلات را نیز به شیعه نسبت داده‌اند. پس از فرقه‌های مذکور، واقفیه و شیخیه از اهمیت بیشتری برخوردارند. تأکید بر اشتراکات فرق شیعه و شکل‌گیری جبهه مقاومت حول محور این اشتراکات در مقابل جریان‌های تکفیری و سلفی در منطقه، سبب همگرایی شیعیان در خاورمیانه شده است.
۶. منطقه خاورمیانه از نظر برخورداری از منابع انرژی و به‌ویژه نفت و گاز اهمیت حیاتی در جهان دارد. این امر سبب توجه کشورها بزرگ صنعتی که بیشترین مصرف انرژی را دارند، شده است. همین نیاز حیاتی آن‌ها را واداشته تا از سیاست‌ها و تدابیر مختلفی برای دستیابی به این انرژی استفاده کنند. یکی از این سیاست‌ها تأکید بر اسلام‌هراسی و ایجاد اختلاف بین مذاهب اسلامی و از جمله تبلیغ خطر مذهب تشیع برای منافع غرب و کشورهای عربی است.
۷. وجود اتحادیه‌های اقتصادی نمونه بارز همگرایی کشورهای یک منطقه است، وجود این اتحادیه‌ها در بین کشورهای شیعه منطقه خاورمیانه قطعاً از عوامل همگرایی بین این کشورها است.
۸. هم‌زمان با وقوع ناآرامی‌های داخلی در یمن و بحرین و حمایت عربستان و امارات از این تحولات که منجر به حضور نظامی در یمن و بحرین و سرکوب مطالبات مردم، جنبش‌های مردمی در این کشورها مورد حمایت شیعیان کشورهای منطقه قرار گرفت و سبب اعمال فشار بر متجاوزگران شد. ناآرامی‌های این دو کشور سبب شد شیعیان منطقه خاورمیانه با همه تفاوت‌های فرقه‌ای حول محور حمایت از مردم مظلوم یمن و بحرین گرد هم آیند و به سوی همگرایی گام بردارند.
۹. قلمرو جغرافیایی شیعیان از لحاظ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره دارای توانمندی زیادی است با توجه به ماهیت پویایی فقه تشیع می‌توان گفت شیعیان با توجه به فرهنگ و تمدن قوی، جهت سازگاری، همگرایی از قابلیت و توانمندی بالایی برخوردار هستند. وجود کشورهای شیعه منطقه مانند ایران، آذربایجان، عراق، بحرین و غیره نمونه‌ای از کشورهای با فرهنگ، قدمت و تمدنی کهن هستند.
۱۰. از نظر جغرافیایی و سرزمینی، پراکندگی شیعیان از ارزش و اهمیت زیادی برخوردار است. محل سکونت اکثر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس است. در این بین کشور ایران به‌عنوان کانون شیعه در جهان تلقی می‌گردد که جمعیت ۷۰ میلیونی آن بیش از ۴۰ درصد کل جمعیت

- شیعه در جهان است. حضور حداکثری شیعیان در منطقه راهبردی و دارای توانمندی ژئواکونومی خلیج فارس بر منزلت ژئوپلیتیک تشیع بیش از پیش افزوده است.
۱۱. با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، پتانسیل نهفته در مذهب تشیع شکوفا شد و این مذهب در کشور بزرگی مثل ایران به قدرت سیاسی دست یافت. این در حالی بود که تا قبل از آن، شیعیان در بیشتر کشورها از قدرت سیاسی و اجرایی به دور بوده و بیشتر به صورت اقلیت‌های محروم و حاشیه‌ای زندگی می‌کردند، اما پس از انقلاب ایران، شیعیان کم‌کم در کشورهای گوناگون از رخوت بیرون آمده و در مسیر قدرت‌یابی و تجدید هویت قرار گرفتند.
۱۲. نهضت عاشورا، اربعین، اعیاد مذهبی و مساجد هر کدام نقش شگرفی در اتحاد شیعیان دارند. این مناسبت‌ها به تدریج در فرهنگ سیاسی شیعه جایگاهی نمادین یافته و الهام‌بخش بسیاری از قیام‌ها و حرکت‌های انقلابی از جمله انقلاب اسلامی ایران بوده‌اند.
۱۳. شیعیان به دلیل دارا بودن اقلیت جمعیتی، از حضور فعال در ساختار حکومت‌های منطقه که عمدتاً طایفه‌ای و سلطنتی اداره می‌شوند محروم هستند. ایفای نقش در ساختار حکومت‌های منطقه و بهبود جایگاه شیعیان می‌تواند سبب همگرایی آن‌ها در خاورمیانه شود.
۱۴. در تقریب مذاهب اسلامی از همان ابتدا به برخورداری از قبله، مراسم حج، نبی و کتاب واحد تکیه می‌شد و هم‌اکنون نیز آنچه در وحدت جهان اسلام گفته می‌شود تکیه بر همین پارامترهاست، شیعیان هم با توجه به اشتراکات زیادی که دارند می‌توانند با تکیه بر اشتراکات مذهبی وحدت‌آفرین نظیر اعتقاد به ولایت امیرالمؤمنین، علی (ع)، در مسیر همگرایی گام بردارند.
۱۵. تنوع قومی و زبانی در منطقه، می‌تواند سبب همگرایی شیعیان در خاورمیانه باشد. شیعیان اعم از عرب و کرد و ترک و فارس می‌توانند ضمن تأکید بر اشتراکات قومی و زبانی حول محور ارزش‌های والای تشیع وحدت و یکپارچگی خود را حفظ کنند و جایگاه خود را در منطقه ارتقا بخشند.

همان‌گونه که پیش‌تر بدان اشاره شد فرضیه پژوهش عبارت است از «موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقتصادی می‌تواند بر همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه تأثیرگذار باشد» که برای بررسی این فرضیه تعداد ۱۵ گویه در قالب پرسشنامه طرح و بین جامعه آماری توزیع گردید و یافته‌های میدانی با استفاده از نرم‌افزار SPSS و به‌کارگیری آزمون اسپیرمن مورد تحلیل قرار گرفت.

بر اساس این آزمون میزان ضریب همبستگی می‌تواند از +۱ تا -۱ تغییر کند که در آن $r=+1$ همبستگی کامل مستقیم، $0 < r < +1$ همبستگی ناقص مستقیم، $r=0$ ناهمبستگی، $-1 < r < 0$ همبستگی ناقص معکوس و $r=-1$ همبستگی کامل معکوس است. حال، همبستگی موجود را با استفاده از آزمون اسپیرمن نشان می‌دهیم.

جدول ۵. نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بین موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقتصادی و همگرایی شیعیان

متغیرها	ضریب همبستگی اسپیرمن	سطح معناداری	درجه آزادی
موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقتصادی	۰/۳۴۵***	۰/۰۰۱	۳
همگرایی شیعیان	۰/۸۶*	۰/۰۱۴	۲

***. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

طبق جدول فوق ضریب همبستگی بین شاخص‌های موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقتصادی و همگرایی شیعیان ۰/۳۴۵ بوده و نشان‌دهنده همبستگی مستقیم است. پس درمی‌یابیم بین متغیرهای مورد برر سی همبستگی موجود است؛ بنابراین، مشاهده می‌شود که موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقتصادی بر همگرایی شیعیان تأثیرگذار است و به این ترتیب فرضیه پژوهش قابل تأیید است.

بحث

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس زندگی می‌کنند، در دهه‌های اخیر تحولات بین‌المللی موجب شده تا پراکندگی جمعیت شیعیان افزایش خیره‌کننده پیدا کند، منطقه خاورمیانه به عنوان مهد تمدن یاد می‌شود، منطقه‌ای که تمامی ادیان الهی از آن ظهور یافته و محل اتصال سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا محسوب می‌شود. وجود ذخایر عظیم انرژی و شاهراه‌های حیانی در این منطقه نظیر تنگه بسفر، داردانل، کانال سوئز، تنگه هرمز، باب‌المندب و غیره همگی بر اهمیت این منطقه افزوده است. از طرفی قرار گرفتن شیعیان در منطقه نفت‌خیز خاورمیانه و دسترسی برخی از کشورهای شیعه‌نشین به آب‌های آزاد، ظرفیت‌های اقتصادی مساعدی پیش روی شیعیان جنوب غرب آسیا قرار داده است که می‌تواند به ارتقای جایگاه شیعیان و همگرایی آنان در منطقه شود.

نتیجه‌گیری

خاورمیانه مرکز یکی از باارزش‌ترین منابع انرژی، یعنی نفت است. به لحاظ جغرافیایی، منطقه خاورمیانه، وسیع و پهناور است و حدود و مرزهای آن هنوز قابل بحث است. این منطقه مولد بسیاری از گروه‌های مذهبی است. یکی از مهم‌ترین این مذاهب، مذهب تشیع است. سرآغاز شکل‌گیری تشیع به‌عنوان یکی از مذاهب بزرگ اسلامی به دوران صدر اسلام بازمی‌گردد. بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس زندگی می‌کنند، در دهه‌های اخیر تحولات بین‌المللی موجب شده تا پراکندگی جمعیت شیعیان افزایش خیره‌کننده‌ای پیدا کند، منطقه خاورمیانه به‌عنوان مهد تمدن یاد می‌شود، منطقه‌ای که تمامی ادیان الهی از آن ظهور یافته و محل اتصال سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا محسوب می‌شود. پیروزی انقلاب اسلامی در ایران را می‌توان نقطه عطفی در فعالیت‌های سیاسی شیعیان در منطقه خاورمیانه به حساب آورد. از طرفی بروز حوادثی مانند پیروزی‌های چشمگیر حزب‌الله در لبنان، گسترش نفوذ امریکا

در خاورمیانه با هدف تثبیت قدرت هژمون در منطقه، سقوط صدام و آغاز جنبش‌های آزادیخواهی موسوم به بیداری اسلامی در خاورمیانه و علی‌الخصوص خلیج فارس سبب گردید تا عنصر شیعه به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی قدرت در منطقه تبدیل گردد. علاوه بر این برخورداری از موقعیت ژئوپلیتیکی شیعیان و پراکنش آن‌ها در مناطقی با ارزش ژئواکونومیک، قدرت مضاعفی را برای ایفای نقش در معادلات منطقه‌ای به آن‌ها داده است. شیعیان دارای توزیع جغرافیایی نسبتاً پیوسته‌ای از لبنان تا افغانستان و از جمهوری آذربایجان تا بحرین می‌باشند. وجود ذخایر عظیم انرژی و شاهراه‌های حیاتی در این منطقه نظیر تنگه بسفر، داردانل، کانال سوئز، تنگه هرمز، باب‌المندب و غیره همگی بر اهمیت این منطقه افزوده است. از طرفی قرار گرفتن شیعیان در منطقه نفت‌خیز خاورمیانه و دسترسی برخی از کشورهای شیعه‌نشین به آب‌های آزاد، ظرفیت‌های اقتصادی مساعدی پیش روی شیعیان خاورمیانه قرار داده است که می‌تواند به ارتقای جایگاه شیعیان و همگرایی آنان در منطقه شود. یافته‌های میدانی پژوهش نشان داد که مؤلفه‌های عزم مشترک نیروی‌های شیعی برای مقابله با جریان‌های تکفیری و سلفی، تبلیغات فرهنگی کارآمد، برجسته‌سازی اشتراکات فرق شیعه، وجود ذخایر انرژی (نفت و گاز) در کشورهای منطقه، شکل‌گیری اتحادیه‌های اقتصادی، پشتوانه فرهنگی و تمدنی غنی، برخورداری از قلمرو سرزمینی مطلوب، پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت شیعی در ایران، آیین‌ها و مناسک مذهبی مانند مجالس عزاداری و راهپیمایی اربعین، ارتقای جایگاه شیعیان در ساختار حکومت‌های منطقه و تأکید بر اشتراکات مذهبی وحدت‌آفرین از مهم‌ترین عوامل همگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه است.

پیشنهادها

- تشکیل جبهه واحد متشکل از نیروی‌های شیعی برای مقابله با جریان‌های تکفیری و سلفی.
- تبلیغات فرهنگی کارآمد با بهره‌گیری از ابزار رسانه و تکنولوژی‌های مدرن ارتباطی.
- تلاش در جهت شکل‌گیری اتحادیه‌های اقتصادی با محوریت کشورهای شیعی‌مذهب.
- برجسته‌سازی آیین‌ها و مناسک شاخص مذهبی مانند راهپیمایی اربعین.
- تلاش شیعیان برای ارتقای جایگاه و نفوذ در ساختار حکومت‌های منطقه.
- عزم مشترک کشورهای شیعه‌نشین برای کاهش اختلافات سرزمینی.

کتاب‌نامه

۱. احمدی، سید عباس. (۱۳۹۰). *ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه*. تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نو.
۲. احمدی، سید عباس؛ حسینی نصرآبادی، نرجس سادات (۱۳۹۵). وضعیت ژئوپلیتیک شیعه در عصر جهانی‌شدن. *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، ۵(۱۸).
۳. احمدی، سید عباس؛ واثق، محمود؛ جاسم‌نژاد، مسعود (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک شیعه و ارتقای جایگاه ایران در خاورمیانه پس از انقلاب اسلامی. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۸۰، ۶۵-۸۴.
۴. اعظمی، هادی؛ زرکانی، سید هادی؛ حیدری، جهانگیر (۱۳۹۱). تحلیل مدل نقش همگرایی ملی به‌عنوان مبنای همگرایی منطقه‌ای در جهان اسلام مطالعه موردی: خاورمیانه. *مجموعه مقالات پنجمین کنگره بین‌المللی جغرافیدانان اسلام*، ۸۰-۹۵.
۵. اعظمی، هادی؛ محمدزاده، مهدی؛ ورزدار، معصومه؛ نادى، معصومه (۱۳۹۱). عوامل همگرایی و واگرایی میان ملت‌ها و دولت‌های شیعه. *مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، دانشگاه تهران*، ۱۸۱-۱۹۷.
۶. بلندیان، محمدمهدی؛ ناصری، سارا (۱۳۹۳). گفتمانی تحلیلی در ارزیابی رویکردها و رویه‌های معماری زمینه‌گرای شهری در عصر جهانی‌شدن. *مدیریت شهری*، ۳۷، ۲۹۹-۳۲۶.
۷. پاپلی یزدی، محمدحسین (۱۳۹۵). اتحاد اسلامی از طریق ایجاد اتحادیه اقتصادی جهان اسلام. *مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام*، ۱.
۸. پیشگاهی‌فرد، زهرا؛ اعظمی، هادی؛ مهکویی، حجت؛ رسولی‌پور، فاطمه (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک شیعه، فرصت یا تهدید. *مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، دانشگاه تهران*، ۴۱-۶۵.
۹. جعفری ولدانی، اصغر. (۱۳۸۸). *چالش‌ها و منازعات در خاورمیانه*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۰. حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۰). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. مشهد: انتشارات پاپلی.
۱۱. حافظ‌نیا، محمدرضا؛ احمدی، سید عباس (۱۳۸۸). تبیین ژئوپلیتیک اثرگذاری انقلاب اسلامی بر سیاسی شدن شیعیان جهان. *فصلنامه شیعه‌شناسی*، ۲۵، ۷۳-۱۰۹.
۱۲. زین‌العابدین، یوسف؛ خیرخواه، طاهره (۱۳۹۳). تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر واگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه. *مجموعه مقالات همایش ملی مرزن‌شناسی توسعه پایدار و فرصت‌های سرمایه‌گذاری، پارس‌آباد*، ۱-۱۴.
۱۳. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۳۸۷). *ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس*. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۱۴. سجادی، سید عبدالقیوم (۱۳۸۲). شیعه و جهانی‌شدن. *فصلنامه شیعه‌شناسی*، ۳ و ۴: ۴۱۰-۴۲۱.

۱۵. صرافى، مظهر؛ شريفزادگان، محمدحسين؛ نجاتى، ناصر (۱۳۹۵). واكاوى پديده شهر- منطقه و الزامات مفهومی آن ايران، مطالعه موردی: منطقه کلان‌شهری مشهد. *جغرافيا و توسعه*، ۴۵، ۱-۱۸.
۱۶. صفوی، سيد يحيى. (۱۳۸۷). *وحدت جهان اسلام؛ چشم‌انداز آینده*. تهران: موسسه آینده‌پژوهشی جهان اسلام، انتشارات شکیب.
۱۷. ضرغامی، برزین؛ شوشتری، سيد محمدجواد؛ انصاری‌زاده، سلمان (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک شیعه یا هلال شیعه (مبانی، اهداف، رویکردها). *مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، دانشگاه تهران*، ۶۶۲-۶۸۰.
۱۸. طباطبایی، محمدحسين. (۱۹۹۹). *ال شیعۀ فی الی اسلام*. ترجمه جعفر بهاء‌الدین. بیروت: مرکز بقیه‌الله الاعظم (ع) للدراسات و النشر، بیت الکاتب.
۱۹. ظاهر، شیخ سلمان. (۱۴۲۲). *تاریخ الشیعه السیاسی الثقافی الدینی*. جلد اول، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۲۰. عزتی، عزت‌الله. (۱۳۷۸). *جغرافیای سیاسی جهان اسلام*. تهران: انتشارات سمت.
۲۱. فیاض، عبدالله. (۱۳۸۲). *تاریخ شیعه امامیه*. ترجمه حمید خوشنویس، تهران: انتشارات بهبهانی.
۲۲. کاویانی‌راد، مراد؛ عباس‌پور گماری، سهیلا (۱۳۹۴). تأثیر مکان و زمان در شکل‌گیری ادراک محیطی جنبش‌های شیعی و سنی معاصر در خاورمیانه. *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۳(۱۳)، ۱-۲۵.
۲۳. کمپ، جفری؛ هارکوی، رابرت. (۱۳۸۳). *جغرافیای استراتژیک خاورمیانه*. ترجمه سيد مهدي حسینی متین، جلد اول، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۴. لاغا، علی. (۱۴۳۵). بذور التحديات السياسية ودورها فی تآزم العلاقات بین أصحاب المذاهب الإسلامیة المعاصرة، ثقافتنا، العدد ۳۶، ربيع الاول.
۲۵. مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۱). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*. تهران: سمت.
۲۶. مختاری‌هشی، حسین (۱۳۹۴). تأثیر تحریم‌های بین‌المللی بر عوامل قدرت ملی؛ با تأکید بر تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل علیه جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۱۱(۲)، ۳۱۸-۳۳۷.
۲۷. مختاری‌هشی، حسین؛ مرادی، امین؛ ناصرالاسلامی، گلناز (۱۳۹۵). بررسی علل ضعف همگرایی و روابط اقتصادی بین کشورهای اسلامی. *مجموعه مقالات همایش بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام*: ۳۰۱-۳۱۹.
۲۸. مصلى نژاد، عباس (۱۳۹۱). هویت‌یابی شیعیان بر ژئوپلیتیک نوین خاورمیانه. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۸(۱)، ۱۳۵-۱۷۱.
۲۹. معروف، يحيى (۱۳۹۲). ویژگی‌های جغرافیایی قلمروهای شیعی «هلال شیعی». *مطالعات انقلاب اسلامی*، ۱۰(۳۳): ۱۴-۲۸.

۳۰. نامی، محمدحسن؛ محمدپور، علی. (۱۳۸۷). *جغرافیای کشور عراق با تأکید بر مسائل ژئوپلیتیک*. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۳۱. نصرتی، شهریار؛ بازدار، شهناز (۱۳۹۴). *ژئوپلیتیک شیعه و قلمروخواهی ایران در شرق مدیترانه*. فصلنامه شیعه‌شناسی، ۱۳(۴۹)، ۷-۲۹.
۳۲. ولایتی، علی‌اکبر؛ سعیدمحمدی، رضا (۱۳۸۹). *تحلیل تجارب همگرایی در جهان اسلام*. دانش سیاسی، ۱۶(۱)، ۱۵۱-۱۸۰.

33. Luomi, M., 2008, **Sectarian Identities or Geopolitics? The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East**, Finnish Institute of International Affairs (FIIA), pp 1-60
34. Smith, Peter H., 1992, **Introduction; The Politics of Integration: Concepts and Themes” in The Challenge of integration: Europe and the Americas**; edited by P. H. Smith; New Brunswick: Transaction.
35. Salloukh, B., (2013) *The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East*, The International Spectator, Numero 48/2
36. <http://www.wiki.ahlolbait.com>
37. <http://www.fa.wikishia.net>
38. <http://www.mehrnews.com>
39. www.sana.ir

Reference

1. Ahmadi, A., (2011), **Iran, Islamic Revolution and Shiite Geopolitics**, Institute of Motaleate Andishe Sazane no, Tehran (in Persian)
2. Ahmadi, A., Vasegh, M., Jaseemnejad, M., (2012), **Shiite Geopolitics and Promoting Iran's Position in the Middle East after the Islamic Revolution**, Human Geography Research, No. 80, Summer, pp. 65-84
3. Ahmadi, A., Hosseini Nasrabadi, N., (2016) *Shi'a Geopolitical Situation in the Age of Globalization*, Journal of Political Studies, Islamic World, vol. 5, No. 18, Summer.
4. Azami, H., Mohamadzade, M., Varzdar, M., Nadi, M., (2012), **Convergence and Divergence Factors Among Shiites and Shari'a Governments**, Proceedings of the Shia Geopolitical Conference, Tehran University, pp. 181-197
5. Azami, H., Zarghani, H., Heidari, J., (2012) *Model Analysis of the Role of National Convergence as the Basis of Regional Convergence in the Islamic World Case Study: Middle East*, Proceedings of the 5th International Congress of Islamic Geographers.
6. Bolandian, M. and Naseri, S., (2014), **An Analytic Discourse in the Evaluation of Urban Context Urban Architecture Approaches and Procedures in the Age of Globalization**, Urban Management, No. 37, Winter, pp. 299-326
7. Ezzati, E., (1999), *Islamic World Political Geography*, samt Publishing
8. Fayyaz, A., (2003), *Shiite Imamieh History*, translated by Hamid Khoshnavas, Behbahani Publishing, Tehran

9. Geographical Organization of the Armed Forces,(2008), **Geopolitics of the Persian Gulf**, Tehran, First Edition.
10. Hafez Nia,M, and Ahmadi,A,(2009), **Geopolitical Explanation of the Influence of the Islamic Revolution on the Shia's Politicalization in the World**, Journal of Shiite Studies, No. 25, pp. 73-109.
11. Hafez Nia,M,(2011), **Principles and concepts of geopolitics**, Papelay Publishing, Mashhad
12. Jafari Voldani,A,(2009), **Challenges and conflicts in the Middle East**, Strategic Studies Institute, Tehran
13. Kaviani Rad, M and Abbaspour Gomari, S,(2015), **The Impact of Place and Time on the Development of Environmental Perception of Middle Eastern Shiite and Sunni Movements**, Strategic Policy Research Quarterly, Third Year, No. 13, Spring, pp. 1-25
14. Kemp, G and Harkavy, R,(2004), **Middle East Strategic Geography**, Translated by Seyyed Mehdi Hosseini Matin, First Edition, Vol. 1, Publication of Strategic Studies Research Institute, Tehran
15. Lagha, A, (2014) Seeds of the Almighty and the Faithful of the Apostles between the Holy Qur'an, Thaahaftna, Al'dad 36, Rabi'a al-Awl.
16. Maroof, Y, (2013) Geographic Features of Shiite Territories, Islamic Revolution Studies, Vol. 10, No. 33, Summer
17. Mojtahedzadeh,P,2002, **Political Geography and Geography**, Tehran, Publication of SAMT
18. Mokhtari, H, 2015, **The Impact of International Sanctions on National Power Factors; Emphasizing the UN Security Council Impositions on Iran**, Geopolitical Quarterly, Year 11, No. 2, Summer, pp. 333-337
19. Mokhtari, H,Moradi,A,Naseroleslami,G,2016, **Study of the causes of weakness of convergence and economic relations between Islamic countries**, Proceedings of the conference on the geopolitical crises of the Islamic world
20. Mosalanejad,A,2012, **Identification of Shiites on the New Middle East Geopolitics**, Geopolitical Quarterly, Eighth, No. I, pp. 135-171
21. Nami, M, and Mohammadpour, A,2008, **Geography of Iraq with an emphasis on geopolitical issues**, geographic organization of the armed forces, Tehran
22. Nosrati, S and Bazdar, S,2015, **Shiite geopolitics and Iran's territorial jurisdiction in the Eastern Mediterranean**; Shi'ite periodical, thirteenth issue, No. 49, Spring, pp. 29-29.
23. Papoli Yazdi,M,2016, **The Islamic Alliance through the Establishment of the Economic Union of the Islamic World**, Proceedings of the First International Conference on the Geopolitical Crisis of the Islamic World, p. 1
24. Pishgahi fard, Z,Azami,H,Mahkoyi,H,Rasoolipoor,F, 2012, Shiite geopolitics, opportunity or threat, Proceedings of Shiite geopolitical conference, University of Tehran, pp. 41-65
25. Safavi.Y,2008, **Unity of the Islamic World; Future Perspectives**, Future Research Institute of the Islamic World, Shokib Publishing
26. Sajjadi,Gh,2003, **Shi'a and Globalization**, Shi'ite Quarterly, Nos. 3 and 4.
27. Sarafi,M,Sharifzadegan,M,Nejati,N,2016, **An Investigation of the City-Region-Area and Its Conceptual Scope in Iran, Case Study: Mashhad City-Waters**, Geography and Development, No. 45, Winter, pp. 1-18

28. Tabatabai, M, (1999), *Al-Shi'a Fayl al-Islam*, translated by Jafar Baha al-Din, Center for the rest of Allah (AS) Llldsat and Al-Nashar, Beit al-Katib, Beirut, Lebanon
29. Velayati, A and Saeid Mohammadi, R,2010, **Analysis of the Convergence Experiences in the Islamic World**, Political Knowledge, Year Six, No. 1, Spring and Summer, pp. 151-180
30. Zaher,S,2001, **History of Shi'a political-religious-religious**, the first skin, the Foundation of the media, Beirut-Lebanon
31. Zarghmi,B,Shooshtari,M,Ansarizade,S,2012, **Shiite geopolitics or Shiite crescent (foundations, goals, approaches)**, Proceedings of the Shiite Geopolitical Conference, Tehran University, Pages 662-680
32. Zeinolabedin,Y and Kheirkhah,T,2014, **Analysis of the Components Affecting Shiite Divergence in the Middle East**, Proceedings of the National Convention on Sustainable Development and Investment Opportunities, Pars Abad, pp. 1-14.